

України. Верифіковано змінення в показателях тривожності, соціальної дисфункції, психологічної нестабільності батьків дітей з аутизмом згідно спеціалізованого депресивного описання MDI і опросника загального здоров'я GHQ-28. З них те, що проживають в зоні АТО, мають гірші показателі психоемоціонального статусу порівняно з проживаючими в інших регіонах України.

Ключові слова: дитячий аутизм, АТО, хронічна психотравма, Міжнародна клініка відновительного лікування, СІНР.

Summary. Chronic psychotrauma and the state of subdepressiveness of the residents involved in the conflict in Eastern Ukraine, is undoubtable. The presence of a child with autism, the lack/loss of speech therapists, tutors, rehabilitators, who worked with the child, only worsen the emotional state of both the patients and their parents. The aim of the study was to compare the parameters of emotional state of parents of autistic children living in the area of Antiterroristic operation and in other regions of Ukraine. Verified changes in anxiety, social dysfunction, mental instability of parents of autistic children according to Major Depression Inventory and the General Health Questionnaire GHQ-28. Those living in the area of Antiterroristic operation, have worse indicators of emotional status in comparison with those living in other regions of Ukraine.

Key words: child autism, antiterroristic operation, chronic psychotrauma.

УДК 159.955.4: 159.9-051

А.М. ВОРОБІЙОВ

ВПЛИВ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ НА ОСОБИСТІСНЕ ТА ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуто теоретико-методологічні засади поняття рефлексії в рамках проблем самосвідомості та саморозвитку, регуляції пізнавальних процесів і діяльності, здібностей та довільної активності. Розкрито вплив розвитку рефлексії на особистісне та професійне становлення майбутніх психологів.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивність, рефлексивні процеси, самосвідомість, саморозвиток, рефлексивний вихід, рефлексивне управління.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої освіти передбачає якісну зміну підходів до визначення її змісту, а також форм навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Поряд із світоглядною та професійною підготовкою майбутніх психологів особливого значення набуває розвиток рефлексії як особистісного утворення. Такі автори як К. Абульханова, В. Барабанщиків, В. Бодров, Д. Завалішина, В. Знаков, В. Шадриков, А. Обозний, А. Карпов вказували на недостатність теоретико-експериментального вивчення рефлексії у зв'язку з категоріями психічних процесів, психічних станів, структури особистості і діяльності. Науковці підкреслюють, що та ж сама картина виявляється в дослідженні рефлексії в навчальній діяльності, особливо в проблемі генезису рефлексії і змісту освіти [2, с. 18].

Мета статті полягає у розгляді рефлексії як регулятора життєвого становлення особистості, дослідженні її впливу на особистісне та професійне становлення майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Особистісна рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінки. Її розвиток впливає на становлення людини як учасника соціальної взаємодії. У результаті такого дослідницького процесу людина усвідомлює себе по-іншому, оскільки співвідношення власних почуттів і переживань з почуттями і переживаннями іншої людини, аналіз і розуміння своєї поведінки дозволяє їй побачити ситуацію і себе в ній, що сприяє більш адекватній оцінці власної поведінки.

Серед різних напрямків, що сформувалися в психології в першу третину ХХ століття, склалося неоднозначне ставлення до проблематики рефлексії - від повного заперечення необхідності дослідження цієї проблеми в контексті психологічного знання до визнання її основним психологічним методом. При цьому відсутня не лише єдина система поглядів на склад і структуру рефлексивних процесів, але і не було сформульовано будь-якого чіткого визначення рефлексивної функції.

Тільки в 1930-х роках А. Бузманом було сформульовано «психологічне» визначення рефлексії як перенесення переживання з зовнішнього світу на себе [7]. Автор також вперше запропонував виділити психологію рефлексії в самостійну галузь досліджень. Перший систематичний виклад філософських і психологічних уявлень про рефлексію здійснено бельгійським філософом А. Марком в 1948 р. у його праці «Психологія рефлексії».

У цілому в розвитку поглядів на проблему рефлексії в зарубіжній психології простежуються дві основні лінії. Перша бере свій початок від інтроспективної психології, що визнала рефлексивні процеси основними у функціонуванні психіки, а рефлексування - базовим методом дослідження свідомості.

Становлення психології рефлексії у вітчизняній науці, як зазначає І. Семенов, «спочатку носило комплексний, міждисциплінарний характер і заохочувалося як розвитком філософської думки в галузі гносеології, логіки і методології наукового пізнання, так і необхідністю психологічного забезпечення потреб практики управління наукою, вдосконалення освіти.

У цілому в розвитку вітчизняної психології рефлексії автор виділяє п'ять основних етапів: 1) рефлексія в рамках даного гносеологічного напрямку (1920 - 50-і роки) виступає як загальнопсихологічний принцип пізнання усвідомлених і довільних психічних явищ (П. Блонський, Л. Виготський, С. Кравков); 1950-60-ті роки на перший план виходить проблематика свідомості і формування діяльнісного підходу до аналізу психічних явищ (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Є. Шорохова); у методології наукового пізнання актуальними стають проблеми наукового мислення (Б. Кедров, В. Садовський, Г. Щедровицький, Е. Юдін та ін), пошук методологічних засобів системного аналізу наукового знання, моделювання мислення людини на ЕОМ, створення таких моделей рефлексії, як «рефлексивний вихід» (Г. Щедровицький), «система з рефлексією» (М. Розов), «рефлексивне управління» (В. Лефевр); 1970-і роки - диференціація проблематики рефлексії, розгортаються експериментальні дослідження рефлексивних процесів у руслі педагогічної психології (В. Давидов), психології мислення (Ю. Кулюткін, І. Семенов), проблематики діяльності та її регулювання (Н. Алексеєв, Г. Щедровицький), соціальної психології (К. Данілін), вперше проводяться дослідження ролі рефлексії у вирішенні типових і творчих завдань (І. Семенов, В. Зарецький, С. Степанов), де рефлексія розглядається як усвідомлення засобів, способів і підстав розумової діяльності, які здійснюють її регуляцію; 1980-і роки - проблема предмета та методу психологічного вивчення рефлексії (І. Семенов, С. Степанов), сформувалися два основні підходи до розуміння рефлексивних феноменів, а саме, з одного боку рефлексія є діяльність «по встановленню відносин між зв'язками об'єктів, яка здійснюється шляхом рефлексивного виходу і складається з п'яти етапів: зупинка, фіксація, об'єктивація, відчуження, символізація (Н. Алексеєв)» [6, с. 103]. У рамках другого підходу рефлексія розуміється як переосмислення у проблемно-конфліктних ситуаціях цілісним «Я» змістів своєї свідомості, що також включає п'ять етапів: репродукція стереотипів, регресія переживання, кульмінація натхнення, прогресія самосвідомості, продукція інновації; середина 1980-х - 90-і роки - істотне розширення поля досліджень рефлексії в поєднанні зі збільшенням комплексних, міждисциплінарних розробок, що синтезують результати теоретичних та емпіричних досліджень в рамках системного підходу до вивчення людини.

На сучасному етапі дослідження рефлексії проводяться в рамках більшості галузей психологічного знання: рефлексивні процеси вивчаються в соціальній психології у зв'язку з проблемами групової взаємодії, міжособистісного спілкування, соціальної перцепції, емпатії; в загальній психології в рамках проблем самосвідомості та саморозвитку, регуляції

пізнавальних процесів і діяльності; здібностей і довільної активності; у віковій психології в плані їх генези та способів формування, а також у медичній, педагогічній, в психології управління.

У сучасній психології рефлексія досить активно теоретично й експериментально вивчається та проводиться аналіз ролі рефлексії у спілкуванні, науковому пізнанні, навчанні, у розвитку самосвідомості тощо. Особливий інтерес останнім часом викликає феномен професійної рефлексії, її місце в різних видах професійного мислення і діяльності та взаємозв'язок з професійною майстерністю.

Професійна рефлексія психолога-практика спрямована на свідоме ставлення до себе як професіонала; пізнання власних дій, поведінки, іміджу та прогнозування наслідків впливу; усвідомлення змісту запиту клієнта; його істотності та глибинного змісту; розкриття змісту ситуації клієнта та можливих засобів її розвитку. Розвинена рефлексивність впливає на формування у студентів навчально-професійних інтересів, цілей, очікувань, якостей, які складають потенціал професіонала, цінності майбутньої професійної діяльності.

У психології рефлексія досліджується в межах чотирьох аспектів: кооперативного, комунікативного, інтелектуального та особистісного. Відповідно до цього визначені її типи. Так, психологічні знання про кооперативний аспект рефлексії забезпечують проектування спільної діяльності індивідів з урахуванням координації їх професійних позицій і групових ролей (Н. Алексеєв, В. Рубців, А. Тюков, Г. Щедровицький).

Соціально-психологічні дослідження специфіки комунікативного аспекту рефлексії визначають її як складову розвинутого спілкування та міжособистісного сприймання (Г. Андреева, Я. Коломінський, Л. Петровська, В. Петровський, Т. Шибутані), як специфічну якість пізнання людини людиною.

У контексті вивчення когнітивних процесів ведуться дослідження інтелектуального аспекту рефлексії як вміння виділяти, аналізувати і співвідносити з предметною ситуацією власні дії (Є. Бодрова, В. Давидов, О. Зак, В. Мільман, Н. Поливанова, В. Романко).

У дослідженнях, спрямованих на визначення особистісного аспекту рефлексії, робиться акцент на активізацію принципу саморозвитку особистості. Згідно з ним культивується рефлексія, що забезпечує самоорганізацію і самообілізацію особистості в різних умовах її існування.

Особистісна рефлексія виявляється в процесі переосмислення особистістю своєї внутрішньої суті. При цьому рефлексія розглядається як спрямування пізнання людини на себе, свій внутрішній світ, як оцінка своїх якостей і станів.

Провідним критерієм існування особистісної рефлексії є «рефлексивний аналіз», який приводить індивіда до нових знань про самого себе як суб'єкта життєдіяльності та дозволяє виявити три рівні розвитку саморефлексії: фіксований, занижений та збалансований.

Аналіз літератури з окресленої проблеми дає можливість виділити залежність збалансованості рівня саморефлексії від такого психологічного феномену як довіра особистості до себе. Проблема довіри до себе відноситься до числа екзистенціальних проблем людини, тому що саме вона, її рівень пов'язані з незліченними виборами, які особистість повинна зробити сама.

Без довіри до себе неможливий творчий, тобто життєдайний характер діяльності, неможливе самопроєктування майбутнього, тому що довіра до себе передбачає насамперед ставлення до себе як до цінності.

Ще один феномен, що зумовлює розвиток особистісної рефлексії особистості – визначення себе у світі (самовизначення). М. Бахтін вказує на одну надзвичайно важливу характеристику самовизначення – його орієнтованість у майбутнє.

А. Бодальов виділяє наступні види рефлексії: соціально-перцептивну рефлексію, спрямовану на переосмислення і повторну перевірку суб'єктом власних уявлень і понять про пізнання людини; особистісну рефлексію свого спілкування з іншими людьми і якостей власної особистості, що виявляються в спілкуванні з іншими (власне самопізнання); комунікативну рефлексію, яка полягає в представленні суб'єкта про те, як його сприймають,

оцінюють, відносяться до нього інші; метарефлексію, тобто набуття власного життєвого досвіду й професійного стилю [1].

У залежності від функцій, які виконують рефлексивні процеси в тій чи іншій ситуації, вченими виділяються три види рефлексії:

1. Ситуативна рефлексія – осмислення та переосмислення реального «Я». Виступає у вигляді «мотивувань» і «самооцінок» і забезпечує безпосередню включеність суб'єкта в ситуацію, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається. Вона включає здатність суб'єкта співвідносити з предметною ситуацією власні дії, а також координувати та контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов.

2. Ретроспективна рефлексія - осмислення та переосмислення минулого образу «Я». Служить для аналізу вже виконаної діяльності, подій, що мали місце в минулому. Рефлексія в даному випадку зачіпає передумови, мотиви, умови, етапи та результати діяльності чи її окремих етапів, що вже знаходяться в минулому.

3. Перспективна рефлексія - осмислення та переосмислення майбутнього «Я». Включає в себе роздуми про майбутню діяльність, планування, вибір найбільш ефективних способів виконання, прогнозування можливих результатів.

Крім того, багато авторів відзначають, що рефлексія - це теоретична діяльність, спрямована на осмислення своїх власних дій і їхніх законів. Рефлексія, в кінцевому рахунку, є усвідомлення практики. В. Слободчиков виділяє три контексти, в яких розробляється проблема рефлексії: а) при дослідженні теоретичного мислення; б) при дослідженні процесів комунікації і кооперації дій учасників цих процесів; в) при дослідженнях самосвідомості особистості, пов'язаних з проблемами формування особистості, виховання і самовиховання [5].

Сьогодні у структурі власне психологічного знання, рамками якого ми обмежимося при подальшому аналізі рефлексивних процесів, склалося три провідних напрямки в розробці проблем рефлексії: дослідження рефлексивної самосвідомості людини, роботи по творчому мисленню і вивчення рефлексії як пізнання людиною явищ чужої свідомості.

Висновки. На професійне становлення особистості впливає багато чинників, воно залежить від рівня розвитку собистісних якостей, в тому числі і від здатності адекватно оцінювати себе. Рефлексія як інтегральна характеристика особистості студента вищого навчального закладу є необхідним компонентом у професійному становленні. Фундаментальні проблеми становлення особистості, розвитку і саморозвитку пов'язані з розкриттям феномену рефлексії на рівні адаптаційних процесів студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі та професійного становлення. Рефлексивність активізується у кризових ситуаціях, у той період життя особистості, коли необхідно знайти способи адаптації до нових умов. Виступаючи вищим за ступенем інтегрованості процесом, рефлексія одночасно є способом і механізмом виходу системи психіки за особистісні межі, що детермінує пластичність мислення особистості. Для професійної діяльності існує область оптимальних значень рефлексивності, яка має межі ефективного функціонування всієї системи психіки, будучи показником адаптивності та професійної майстерності. Теоретичні положення даного підходу базуються на наступних методологічних засадах: розвиток рефлексії обумовлений становленням, розвитком і зміною форм самосвідомості в онтогенезі та визначається рівнем розвитку мисленнєвої діяльності особистості.

Формування світогляду студента, майбутнього психолога, визначає розвиток рефлексії, усвідомлення себе суб'єктом діяльності, носієм певних суспільних цінностей, соціально корисною людиною. Першокурсникові важко породити нові смисли, операційно забезпечити їх. На допомогу приходять референтні особи – викладачі, куратори, старшокурсники, які допоможуть в процесі навчання отримати не лише міцні знання, а й вміння відстоювати свої погляди, переконання, цілі, життєві позиції.

Список використаних джерел

1. Бодальов А. А. Сприйняття і розуміння людини людиною / А.А. Бодальов – М.: Вид-во МГУ, 1982.
2. Карпов А. В. Психологія рефлексивних механізмів діяльності / А.В. Карпов – М.: Вид-во «Інститут психології РАН», 2004. – 424 с.
3. Розин В. М. Рефлексия в структуре сознания личности / В.М. Розин // Проблемы рефлексии. – Новосибирск, 1987 – С. 222 - 228.
4. Слободчиков В. И. Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе // В.И. Слободчиков // Проблемы рефлексии. – Новосибирск, 1987. – С. 60-68.
5. Степанов С.Ю. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих заданий / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1982. – № 1. – С. 99-104.
6. Степанов С. Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С.Ю. Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31-40.
7. Феофанов В. Н. Развитие рефлексивности у студентов ВУЗа / В. Н. Феофанов // Оценка эффективности высшего образования. – Оренбург, 2003.
8. Хуторський А.В. Методика проектування та організації метапредметної освітньої діяльності // Муніципальна освіта: інновації та експеримент. – 2014. – №2. – С.7-23.

References

1. Bodal'ov A. A. Spriinyattya i rozuminnya lyudini lyudinoyu / A. A. Bodal'ov. – M.: Vid-vo MGU, 1982.
2. Karpov A. V. Psihologiya refleksivnih mekhanizmv diyal'nosti / A. V. Karpov. – M.: Vid-vo «Institut psihologii RAN», 2004. – 424 s.
3. Rozin V. M. Refleksiya v strukture soznaniya lichnosti / V.M. Rozin // Problemy refleksii.- Novosibirsk, 1987. – S. 222 - 228.
4. Slobodchikov V. I. Stanovlenie refleksivnogo soznaniya v rannem ontogeneze // V.I. Slobodchikov // Problemy refleksii. – Novosibirsk, 1987. – S. 60 - 68.
5. Stepanov S. YU. Problema formirovaniya tipov refleksii v reshenii tvorcheskih zadaniy / S. YU. Stepanov, I. N. Semenov // Voprosy psihologii. – 1982. – № 1. – S. 99-104.
6. Stepanov S. YU. Psihologiya refleksii: problemy i issledovaniya / S. YU. Stepanov, I.N. Semenov // Voprosy psihologi. – 1985. – № 3. – S. 31-40.
7. Feofanov V. N. Razvitie refleksivnosti u studentov VUZa / V. N. Feofanov // Ocenka ehffektivnosti vysshego obrazovaniya. – Orenburg, 2003.
8. Hutors'kij A.V. Metodika proektuvannya ta organizacii metapredmetnoї osvitr'oi diyal'nosti // Municipal'na osvita: innovacii ta eksperiment. – 2014. – №2. – S.7-23.

Резюме. В статье рассмотрены теоретико-методологические основы понятия рефлексии в рамках проблем самосознания и саморазвития, регуляции познавательных процессов и деятельности, способностей, произвольной активности. Раскрыто влияние развития рефлексии на личностное и профессиональное становление будущих психологов.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность, рефлексивные процессы, самосознание, саморазвитие, рефлексивный выход, рефлексивное управление.

Summary. The paper studies theoretical and methodological issues of the term "reflection" within problems of consciousness, personal development, cognitive processes, abilities, and personal activity. It discusses the impact of reflection development on personal and professional incipience of future psychologists..

Key words: reflection, reflexivity, reflexive processes, self-awareness, self-development, reflective outlet, reflective management.